

A „JELENTÉS” JELENTÉSÉRŐL — A NYELVI MŰALKOTÁS FELŐL NÉZVE

Tamás Attila: *A nyelvi műalkotás jelentése*. Studia Litteraria. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1984

Tamás Attila hat részre tagolja tanulmányát. Szóhasználati kérdések előzetes tisztázását követően a beszélés és a nyelv kialakulásáról ír, a beszélést mint cselekvést vagy viselkedést elemzi (újabb kutatásokra hagyatkozva), a kapcsolatteremtés alapkérdéseire reflektál, a jelentésfunkció osztatlanságán és felbontásának lehetőségén töpreng, s végül szempontokat ad a nyelvi műalkotások jelentésének megközelítéséhez.

Mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet, milyen konfúzus helyzet alakult ki különböző területek (vagy akár csak egyetlen diszciplína) szóhasználati szokásait illetően. Az *eszmék, fontosság, érték és jelentés* fogalmait pl. szerepeltetni szokás egymás szinonimáiként is, ám különböző szakemberek olykor igen nagy távolságra tolják el őket egymástól. Idézi többek között *Bojtár Endre* véleményét, aki szerint ha az irodalmi műalkotás jelentését firtatjuk, akkor szükségszerű ezen műalkotást jelnek tekintenünk, mely a szó szerkezetének mintájára konstituálódik. Említi *Kanyó Zoltán* álláspontját, aki szerint irodalmi művek elemzése — végső soron — ismeretelméleti elemzés, hiszen kijelentő módba átírható diszpozíciókkal találkozunk kivétel nélkül minden irodalmi szövegben, s ilyképpen a *gondolkodás* reprezentációiként foghatjuk fel valamennyit. A kezdeti rövid szemlét követően már sejtetni engedni a szerző: elhatárolja majd magát az irodalmi alkotásokat egyszerűen jeleként aposztrofálóktól. Kitér az információ- és kommunikáció-elméleti kutatások némely eredményére is — utalva pl. *Vereczkei* és *Leontyev* releváns véleményére. S felteszi a kérdést: milyen összefüggés van a *rendezettség* és az *információ* között?

A nyelv kialakulásán meditáló Tamás Attila álláspontja azonos *Piaget*-ével: az értelmes viselkedésnek és a nyelvnek a kialakulását csakis eleven kölcsönhatásaikra figyelve érzi megmagyarázhatónak. Az állatvilág egy részénél is találkozhatunk jelhasználattal, s ennek lényege az — fizikai vagy kémiai kényszerítés nélkül befolyásolni a saját fajtához tartozó, vagy esetleg más fajtabeli élőlények viselkedését. Ilyen típusú „elő-nyelvre” épülhetett rá az emberi nyelv. Az önkifejezés és mások tevékenységének befolyásolása — ezek a jelhasználat primér funkciói. A beszéd lényegében ma is az, mint kialakulásakor már vélhetően volt. „Születésünktől halálunkig... magunknak és környezetünknek a viselkedését befolyásolni törekvő, azokat valamilyen irányban legtöbbször valóban befolyásoló tevékenységek, nem utolsósorban ilyen jellegű beszédtevékenységek közepette élünk.” Az emberi jelek többek között a *tetszőlegességnek* betudhatóan fonódtak egybe a jeleket teremtő és hasz-

náló ember elvont gondolati műveleteivel. Tamás Attila emlékeztet arra, hogy a világban való pusztá létezés (s tegyük hozzá: itt nem *emberi* létezésről van szó szerintünk!) nem követel meg ab ovo semmiféle beszédet/nyelvet; nem tartja okvetlenül azonosnak a *jelrendszert* és a *beszélés nyelvrendszerét*. Behatóan elemzi a szerző a „valamiképpen magából a dologból következő” és a „dolog szempontjából teljesen önkényes” jelek között megállapítható különbségeket — azt tehát pl., hogy az előbbi típusú jelek nem cserélhetők fel egymással, az utóbbiak viszont — legalábbis elvileg — igen.

A nyelv-aktus és a cselekvés-aktus mineműségét vizsgáló Tamás Attila helyeslően említi *Gadamer* azon vélekedését, amely szerint a felszólítások általában nem írhatók át kijelentéseké. Nem feltétlenül az ismeretközlés a nyelv alapfunkciója — s a beszédnek „viselkedés mód-arculata” is van. Tamás Attila szerint: „... az ember olyan lény ugyan, mely képes — és az összes lény közt egyedül képes — a gondolati megismerésre, az emberi-létnek mégsem elsősorban abban kell keresni a sajátosságát, hogy az ember birtokában van ennek a képességnek és él is vele. Sokkal inkább abban, hogy a reflex, illetve az ösztönszerű cselekvésektől — értelme segítségével — eljut *cselekvéseinek magasabbrendű irányításiág.*”

Az idézett kijelentés fontos szemléleti beállítódása a szerzőnek, s már csak ezért is érdemes elgondolkoznunk rajta. Véleményünk szerint teljesen meggyőzővé úgy lenne átirható az idézet, ha érzékeltetnénk: *az emberi lét egyszerűen elképzelhetetlen a gondolkodás, a gondolati megismerés nélkül*, hiszen az embernek — más élőlényektől megkülönböztető — egyik differentia specificája ez — a gondolkodás. S ha fejlődésében nézzük is a folyamatot: az *emberré vált* élőlényt igazán emberré válásának kezdetétől jellemzi a *gondolkodás*, amely bizonyos szempontból reflexeit, ösztöneit és cselekvéseit is színezi-befolyásolja. Szerintünk tehát az *ember* minősítés csak a már a gondolkodásig is eljutott élőlény érvényes minősítése.

Szimpatikus, hogy Tamás Attila az embert *gondolkodva cselekvő* lénynek tekinti. Az ember valóban *racionalizáló*, azaz nem feltétlenül és maradéktalanul illeti meg a *racionális* kategória (már tudniillik abban az értelemben nem, hogy minden megnyilvánulása, tette, jellemzője racionálisnak lenne mondható). A beszéd (beszédkapcsolat) mobilizáló, érzelmi, cselekedtető arculatait hangsúlyozva próbál — igen megnyerően — differenciálni a szerző az ember és a „gondolkodás gépei” között. Az emberi arc nem csak a gondolkodóé, hanem az élő, s élete során gondolatait is megfogalmazó, kinyilvánító emberé. Azé, akinek létét remélve üzenhette az utókornak *Nagy László*: „Ha lesz még emberi arca: csókolom”.

A sajátosan nyelvi és a sajátosan művészi jelentésfajták leírását előkészítve a szerző a *jelölő funkciót* a tudományos szövegbeli szóval a

jelölő funkció és az általános pszichikai hatások együttesét pedig az élőszóbeli szóval mint jellegzetes jelentésformákkal felelteti meg. A felhívás- és közlésegyeségek szerinte a jelöltek és asszociációs köreik közti viszonylatok által realizálódnak. A tudományos nyelv kijelentései esetében a jelentést a 'kijelentés értelme adja, míg más emberi beszédmegnyilvánulások esetében a jelentés konstitutív tényezőiként az értelem és az emotív hatás együttesét kell megneveznünk. Utóbbi komplex jelentés tehát, s e komplexitás — művészi strukturálás esetén — méginkább fokozódik.

Tamás Attila úgy véli: a nyelvi/beszéd-tényezők megnövekedett anyag- illetve energiaszerűségükkel vesznek részt a nyelvi műalkotásokban — ezek sajátosságait nem utolsó sorban éppen az említett két komponens (funkció) magas nivója adja. Kiemeli — *Ingarden alapján* — a művészi közlések „kvázi-közlés” jellegét; említi a hasonulásra készítés folyamatát, amely a szemlélőt, a befogadót szólítja fel változtatásra. Mindezek annak hangsúlyozására bírják rá a szerzőt: „A nyelvi műalkotásokat tehát általában véve nem célszerű — noha többen megteszik — olyasvalamiknek tekinteni, amik valamilyen már mintegy készen lévő 'híreket' hivatottak továbbítani, valamilyen sajátos 'nyelvezet' felhasználásával.” A műalkotások privilégiuma az is, hogy elméletileg meg nem válaszolható kérdések eldöntését nemcsak lehetővé, hanem mintegy szükségsszerűvé teszik (olyan kérdés megfelelését pl. mint az, hogy *mi az emberi lét értelme, célja*). Energiát, emóciót sugározva és keltve, amely érzékeltetheti az ismeretek határoltságát, s az ismereteken túl is létező lények elementaritását. Nem valamiféle általános optimizmus attitűdjéről van itt persze szó, hanem arról, hogy a műalkotások a teljesség olyan érzését, esetleg „csak” igényét, valódi/virtuális lehetőségét villanthatják fel, mely nem algoritmizálható, nem racionalizálható, nem logikai. A divatos információelméleti kutatások kellő szkepszissel megítélendő hozzádékain gondolkodva azon medítál Tamás Attila: „Vajon világosabbakká, egyértelműbbekké lesznek-e ennek nyomán a művekről való ismereteink, s a lényeg feltárásában jutunk-e ennek segítségével előbbre? Anélkül-e, hogy előrejutás közben fontosabb tényezőket veszítenénk el szem elől, mint amilyeneknek az észrevetéséhez *csak* ezen az úton juthatunk el?”

Tamás Attila vállalkozása — saját minősítése szerint — egy tartós-nak tűnő divattal szemben kifejtett érvrendszer előterjesztése. Olyan érvrendszeré, melynek kidolgozásán régóta fáradozik, s bizonyos fragmentumait exponálta már (sajnos nem lelve kellő visszhangra). Mindaz, amit előad — véleményünk szerint — lényegét és legfőbb részleteit tekintve egyaránt *respektálandó*. Kifejezésre óhajtjuk juttatni ugyanakkor azt is: a kogníció, a ráció, az információ és kommunikáció mindenhatóságába, egyetemességébe vetett hit napjainkban *szisztematikusan kétselyekkel kísértnek* látszik. Az érdem mértékét 'ez persze semmiképpen sem csökkenti! — A tanulmány konzekvens. A művészet világa — meg-

győződésünk — nem pusztán (s talán még csak nem is elsősorban) az információ, a fogalmiság birodalma, hanem az önmaga keresésére vállalkozó, a teljességgel bírkózni-kacérkodni merő ember univerzuma. S ha ez így igaz, a művészetek elemzése sem korlátozódhatik az információ aspektusára. Kicsinyes pedantéria arra figyelmeztetni: milyen különböző helyről eredő forrásokat milyen gonddal terel egy mederbe a szerző, mi mindent birtokol különböző területek szakirodalmának eredményeiből. Tamás Attila kezében mindez csak *eszköz, olyan* eszköz, mely a célbaérés sikere által mintegy mellékessé is lesz.

BALOGH Tibor, Szeged

SZ Í N H Á Z

A VARÁZSLÓ

Soha ennyi dilemma egy előadás láttán!

Először is: Csáth Géza novellái és *Hamvazószerda* című egyfelvonásos bábjátékának egybeszerkesztésével és felhasználásával készült előadás Csáth-ról akar-e szólni vagy csak úgy általában valakiről, aki jobb híján, kiábrándulásból, emberi gyengeségből menekül az ópiumhoz?

Mert: azt ugyan megtudjuk, hogy a főszereplő — dr. Szerenádi Szerafin — narkotizál, s azt is látjuk, hogy szeretik a nők, *csak* hogy ez édeskevés nemcsak Csáth Géza életrajzaként, hogy a novelláiról Csáth-ról ne is beszéljünk, hanem bárki élettörténeteként, ha nem alakul ki körülötte az indokok és motívumok szükséges hálózata. Ez az összefüggérendszer pedig szinte teljesen hiányzik Vicsek Károly rendezéséből, aminek következménye, hogy bár részleteket hallunk különféle Csáth-

Csáth Géza: A varázsló. Zenés vízió. Szabadkai Népszínház. Csáth Géza műveit színpadra alkalmazta: Franyó Zsuzsa. Rendező: Vicsek Károly. Díszlet és jelmez: Hupkó István. Zeneszerző: Lengyel Gábor. Mozgáskompozíció: Petar Slaj. Világosító: Szaghmaister Zoltán. A rendező munkatársa: Marjan Bevk. Szereplők: Korica Miklós (dr. Szerenádi Szerafin), Barácius Zoltán (dr. Molfoki Sámuel), Jónás Gabriella (Fátyol Krisztina), Bada Irén (Lenszky Georgina), Gyenes f. h. (Leányka), Kerekes Bevk Valéria (Rebeka), Albert Mária (Anyu), Földi László (Apa), Majoros Kati (Nagymama), Kotroba Julianna (Vörös Eszti), Dóró Emma (Szfinkai Fáni), továbbá: Albert János, Medve Sándor, Kovács Frigyes, Szabó István, Szél Péter, Szabó Ferenc, Nagy István, Sebestyén Tibor, Vajda Tibor, Takács Imre, Kasza Éva, Kovács Erika, Süvegés Eta, Szűcs Hajnalka, Tallós Zsuzsa, Toholyevity Bozsana f. h.